

SOVYETLER BİRLİĞİNDE DAĞILMAYA GİDEN SÜRECİN TÜRKİ CUMHURİYETLERE YANSIMALARI: DÖNEMLER VE DEĞİŞİM DİNAMİKLERİ

Kaan DİYARBAKIRLIOĞLU¹

ÖZ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılışının ardından, Rusya'nın günümüzde dahi "arka bahçesi" olarak adlandırılan Orta Asya Cumhuriyetleri hakkında literatürde var olan "Bağımsız mı kaldılar; yoksa bağımsız mı bırakıldılar?" söylemi hala etkisini sürdürmektedir. Bu çalışmada, söz konusu söylemden yola çıkılarak, Sovyetler Birliği'nin dağılışının ardından 3 Türki Cumhuriyet (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan) üzerindeki siyasi, ekonomik ve kültürel alandaki yansımaları incelenmektedir. Yapılan incelemeler sonucunda, söyleme daha net bir yanıt bulmak amacıyla ilk olarak 1980'lerin sonu itibarıyla, üç cumhuriyetin topraklarında meydana gelen ayaklanmalar çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin dağılıma sürecine değinilmiştir. Sonrasında yeni sisteme entegre olmak isteyen cumhuriyetlerin uyguladığı politikalar bütüncül şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca 3 Türki Cumhuriyet'in De- Sovyetizasyon ve De-Rusifikasyon çerçevesinde izledikleri siyasetle yeni ulus inşa süreci irdelenerek bağımsızlıklarının ardından söz konusu cumhuriyetler tarafından bağımsızlığa bir kutsiyet atfedilse de tüm bu süreçler incelendiğinde bağımsız bırakıldıkları söylemini destekler nitelikte sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmada yapılan analizler ile bu bağımsızlık dalgasını daha anlamlı bir hale getirmeyi planlamaktadır. İlaveten Türki Cumhuriyetlerin bağımsızlığı hakkında literatürde dağınık halde bulunan konuları bir araya getirilmesi sebebiyle özgün bir nitelik taşıyan çalışma, okuyucuya Türki Cumhuriyetlerde yaşanan dönüşümün anlaşılmasına ilişkin yeni bir perspektif katmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Türki Cumhuriyetler, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, kaandbo@yalova.edu.tr, orcid: 0000-0003-4511-5330

REFLECTIONS OF DISSOLUTION PROCESS OF THE SOVIET UNION TO TURKIC REPUBLICS: PERIODS AND DYNAMICS OF CHANGE

ABSTRACT

After the dissolution of the Soviet Union, Russia's "Central Garden" called the "back garden" even today, "Were they independent? or were they left independent?" rhetoric still has its effect. In this study, based on the discourse in question, the policies implemented in the process the reflections of these policies on the 3 Turkic Republics (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan) in the political, economic and cultural fields are examined. As a result of the examinations carried out, in this study, first of all, the policies implemented by the republics that wanted to integrate into the new system were tried to be analyzed in an integrated manner. With the politics of the Turkic Republic within the framework of De-Sovietization and De-Russianization, the process of building a new nation has been examined. Although independence was attributed to the independence by these republics after independence, when all these processes were examined, conclusions supporting the discourse that they were left independent were reached. However, this independence has been made more meaningful with the analysis. In addition, the study, which has a unique nature due to bringing together the scattered issues in the literature about the independence of the Turkic Republics, aims to add a new perspective to the reader in this regard.

Keywords: Soviet Union, Turkic Republics, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan.

GİRİŞ

1945 yılı her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bir "barış dönemi" olarak tasarlanmış olsa da, Sovyetler Birliği'nde Stalin'in Komünist Parti Merkez Komitesi Genel Sekreterliğine seçilmesi ile birlikte Troçki'nin tek komünist ülke söyleminin bir kenara bırakılması hem küresel hem de bölgesel çapta ideolojik temellere dayanan, iki kutuplu yeni bir dünya düzeninin kapılarının aralanmasına yol açmıştır. Bu karşılıklı ideolojik savaş ilk sınavını 1962 yılında gerçekleşen Küba Füze Krizi ile vermiş, topyekûn bir yıkımın önüne geçilmesi adına iki kutuplu dünya düzeninin lider ülkeleri Kruşçev'in "Barış içinde bir arada yaşama" söyleminin de etkisiyle yumuşama dönemine girilmesine karar vermişlerdir. Küba krizinin ve bu söylemlerinin ardından imzalanan SALT I (*Strategic Arms Limitation Talks*) ve SALT II antlaşmaları her ne kadar görece daha ılımlı bir döneme kapı araladıysa da, Reagan'ın iktidara gelişi ve "Yıldız Savaşları Projesini" geliştirmesi ise yumuşama döneminin ardından ikinci dalga Soğuk Savaşın başlamasına sebep olmuştur.

Amerika Birleşik Devletlerinde bu gelişmeler yaşanırken, Doğu Bloğunun lider ülkesi olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde (SSCB) 1960'lı yıllarda yaşanan gelişmelerin ardından 1970'ler de bir *stagnasyon (durağanlaşma)* baş göstermekteydi. Kimilerine göre yaşanan bu iç çürüme, iş başına gelen liderlerin çok yaşlı olmasından dolayı karar alma mekanizmasının işlevselliğinin yavaşlamasından, kimilerine göre ise Sovyetler Birliği'nde

geçmişten beri süregelen ve yenilenemeyen politikalardan kaynaklanmaktaydı. Sebebi ne olursa olsun, ardından yaşanan gelişmeler bu durağanlaşmanın giderek derinleşmesine ve üstesinden gelinebilmesi için alışılmış yöntemlerin aksi bir şekilde Komünist Parti Merkez Komitesi Genel Sekreterliğine tarım uzmanı olan Mihail Gorbaçov'un seçilmesine yol açmıştır.

Bu noktadan hareketle çalışma, Sovyetler Birliği'nde 1985 yılında Gorbaçov döneminin ardından yaşanan dağılma süreci ile birlikte uluslararası ilişkiler literatüründe diğer bölgelere oranla daha az değinildiğine inandığımız Orta Asya Cumhuriyetlerine, özelde de araştırma olanaklarının daha fazla olduğu Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da meydana getirdiği etkilere odaklanmayı hedeflemektedir. Şüphesiz, durağanlaşma döneminde Sovyetler Birliği'nin etki sahasının tamamında olmasa da oldukça büyük bir bölümünde olduğu gibi Orta Asya'da da yaşanan gelişmeler ve durağanlaşmaya verilen reaksiyonlar, savaşın sona ermesinde oldukça önemli bir etkiye sahip olduğu, bu çalışmanın ana sorunsallarından birini oluşturmaktadır. Bu sorunsaldan hareketle "Sistemin en güçlü aktörünün, sistemin kendisinden güçlü olmadığı" söylemi, çalışmamızda uygulanan politikalar ile daha sonra uluslararası sistemde meydana gelen değişimler arasındaki sorunsallara değinerek, bütüncül bir şekilde ele alınması hedeflenen olaylar, okuyucuya geçmişte yaşanan gelişmeleri ve onların sonraki dönemdeki yansımaları arasında bir köprü kurdurtma amacı gütmektedir.

Günümüzde hala "Bağımsız kaldılar mı yoksa bırakıldılar mı?" söylemi çerçevesinde gerçekleşen tartışmalara ve bu tartışmaların ana sorunsallarına yönelik ifadeler genelde tek ülke üzerinden ele alınmaktadır. Bu noktadan hareketle literatürdeki bu boşluğu kapatmayı amaçlayan bu çalışma, Sovyetler Birliği'nin geçmişine ve dağılma sürecine ayna tutarak bütüncül bir bakış açısı ile Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan özelinde yaşanan gelişmeleri yeniden analiz etmeye çalışacaktır.

Çalışma okunurken veya analiz edilirken unutulmaması gereken husus, çalışmanın bazı bölümlerinde Türki Cumhuriyetler söyleminin Orta Asya söylemi ile paralel olarak birbirlerinin yerine kullanıldığıdır. Ayrıca Tacikistan etnik olarak sözü edilen üç cumhuriyetlerden ayrı bir yerde olması sebebiyle, Türkmenistan ise kaynak yetersizliğinden dolayı araştırmanın dışında tutulmuştur.² Konuya ilişkin literatüre bakıldığında bir bütünlük olmadığı, bahsi geçen konuların

² Türkmenistan ile ilgili kaynakların oldukça sınırlı olması ancak belli dönemler özelinde liderlerin söylem ve demeçleri üzerinden çalışma yapmayı olanaklı kılmıştır. Bununla ilgili daha fazla bilgi için bkz. (Büyükkakıncı, 2004: 781).

belli dönemler veya başlıklar halinde ele alındığı görünmektedir. Örneğin, Sovyetler Birliğinde dağılmaya giden süreci ele alan Lane, bunun Orta Asya Cumhuriyetlerine yansımalarına odaklanmak yerine daha çok, Doğu Avrupa, Baltıklar ve Orta Asya’da ki karşılaştırılmasına odaklanmıştır. Konuya ilişkin, Orta Asya sahasına oldukça hâkim olan Andican ise, genellikle Sovyet yönetiminin eksikleri üzerinden kurguladığı “Değişim Sürecinde Türk Dünyası” isimli çalışmasında, Orta Asya’nın birçok açıdan analizine odaklanmamış, yalnızca etnik ayrılıkçı hareketler üzerinden bir çerçeve çizmiştir. Yine konuya ilişkin zengin bir külliyata sahip olan Saray’da daha çok çalışmalarını Kazakistan örneklemini üzerinden oluşturma yolundan gitmiş, diğer ülkelere değinmemiştir. Yine Demirci, Duran, Keleşoğlu gibi isimler örneklemlerini tek bir ülke özelinde yoğunlaştırarak karşılaştırma niteliğinden uzak bir anlayış benimsemiştir. Yine de örneklemlerini çoğaltan yazarlarda yok değildir. Ancak bu yazarlarda genellikle dağılmanın yalnızca belli alanlardaki etkilerine odaklanmış, bu da konuya bütüncül bir açıdan bakılmasını engellemiştir. Tüm bunlardan hareketle araştırma olanağı en yüksek olan 3 ülke üzerine odaklanan çalışma, kapsayıcı bir şekilde dağılmaya giden süreci ve bu sürecin siyasi, kültürel ve ekonomik etkilerini karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmeye çalışacaktır.

Son olarak bu çalışmanın, daha önce de sözü edildiği üzere, gerçekliğin “niçin ”ini ve “nasılımı sorgulayan, belirli bir perspektif üzerinden dar bir alanı inceleyerek tüme varmaya çalışan, araştırmacının çalışmanın tamamına tek başına dahil olduğu, araştırma sonunda belirli hipotezlerin doğrulandığı ve eksiklerin kapatıldığı, benimsenen teorik bir yaklaşım üzerinde ilerlenerek sonuçlanan nitel araştırmaların aksine, var olan literatür üzerinden bütünlendirici bir bakış açısıyla nicel bir araştırma olması kurgulanmaktadır. Nicel araştırmaların politik ekonomi, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplinlerine çok daha uygun düşecek şekilde sunmuş olduğu yönelimsel perspektif, bu çalışmanın temel araştırma perspektifidir.

1. TÜRKİ CUMHURİYETLERDE AYRILIKÇI HAREKETLER VE ETNİK ÇATIŞMALAR

Sovyet Birliğinde çözünmenin başlamasıyla beraber Orta Asya Cumhuriyetlerinde de çeşitli yansımalar görülmeye başlandı. Bu süreçte Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’da temelde etnik sebeplerle, ekonomik problemlerin de etkisiyle çeşitli ayrılıkçı hareketler gerçekleşmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, söz konusu üç cumhuriyet özelinde gerçekleşen ayrılıkçı hareketlerin öncesine ve sonrasına yakından bakılarak, olayların sürece etkisi analiz edilecektir.

1.1. Kazakistan'da Uyanış: Jeltoksan Olayları

Mihail Gorbaçov, 1985 yılında göreve gelişi itibariyle uygulamaya koyduğu Perestroyka ve Glasnost³ politikaları gereği yeniden yapılanma çalışmalarına başlamıştır. Bu çerçevede, 1986 yılı Aralık ayına gelindiğinde, uzun süredir Kazakistan Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevini sürdüren Dinmuhammed Kunayev, Gorbaçov tarafından görevinden alınmış, yerineyse bir Slav olan ve Kazaklarla bağlantısı bulunmayan, Rusya Sovyet Federatif Cumhuriyetinden Gennady Kolbin atanmıştır. 16 Aralık günü gerçekleşen bu olayın ardından 17 Aralık sabahı itibariyle çok sayıda üniversiteli öğrenci Alma Ata Üniversitesi çevresi ve Merkezi Komite Binasının önünde toplanmaya başladı (Tombak, 2011: 304-305) . Kısa bir zaman zarfında büyük bölümü işçi ve öğrencilerden meydana gelen, sayıları on bini aşan kalabalık bir grup, çeşitli sloganlar eşliğinde şehir merkezine doğru yürüyerek gösterilerde bulunmuştur. O dönem olaylara şahit olanlar, grubun “Kazakistan Kazaklarıdır”, “Kolbin Rusya’ya”, “Ruslar bizim düşmanımızdır”, “Birleşmiş milletlerde ayrı sandalye ve otonom idare istiyoruz” şeklinde pankartlar ve sloganlar eşliğinde yürüdüğünü söylemişlerdir. Olaylar çok hızlı bir şekilde büyümüş, öfkeyle protestolarda bulunan halkın dükkânları ve arabaları tahribata uğrattığı, hapisanelerdeki mahkûmların serbest bırakıldığı ve bu arada çok sayıda Rus’un da hırpalandığı görülmüştür (Andican, 1996: 310-311). Rus yönetimi 70000 civarı askeri bölgeye göndererek gösteriyi dağıtmış, sıkıyönetim ilan edilmiş ve bölgeye giriş çıkış yasaklanmıştır. Olaylar güçlkle, iki günde kontrol altına alınmış ve ardından binlerce üniversiteli genç ve partili yakalanarak tutuklanmıştır. Net sayıları bilinmemekle beraber, 20000’in üzerinde insanın öldüğü ve yüzlerce insanın yaralandığı ifade edilmektedir (Yiğit, 2001: 4-5).

Alma Ata Olayları literatürde 17 Aralık 1986’da gerçekleşmesi sebebiyle, 1986 Aralık Ayaklanması ya da Kazak dilinde Aralık anlamına gelen “Jeltoksan” olarak da anılmaktadır (Kara, 2012: 422). Olayların nedeni, bu yeni atama durumu ve çoğunluğu gençlerden oluşan bu kalabalığın amacı da Sovyetler Birliği Merkezi İdaresi’nin almış olduğu karardan geri dönmesi olarak görülmüştür. Fakat durumu konu alan birçok yazar ve Kazak Tarihçisinin yorumlarına bakıldığında, ayaklanma nedeninin, bu kararın halk üzerinde yarattığı gerginlikten çok daha fazlası olduğu anlaşılmaktadır. Kolbin’in atanması kararını fitili ateşleyen bir kıvılcım olarak

³ Dışa açıklık ve yeniden yapılanma anlamına gelen ve Sovyetler Birliğinin dağılmaya giden süreçte izlediği politikalar.

görmek çok daha doğru olacaktır. Bu bağlamda olayın gerçekleşme safhalarının incelenmesi, o dönem yerli ve yabancı basına nasıl yansıdığına yakından bakılması ve ayaklanmanın ne gibi bir yöntemle bastırıldığına değinmek, Kazakların bağımsızlık sürecini ve diğer uluslar için de çözümlerin nasıl gerçekleştiğini anlamlandırmamız açısından etkili olacaktır.

1986 Aralık Ayaklanmasının objektif olarak değerlendirilmesi için öncelikle çalışmamızın giriş bölümünde bahsedilen süreçlerin iyi bir şekilde kavranmış olması gerekir. Bu noktada, Komünist Partinin diktatörce tutumu, Ruslaştırmaya yönelik izlediği politikalar, nükleer silah üretim sahalarının Kazakların yoğunlukta olduğu yerlerde kurulması ve ekolojik kirlenmede gözlenen artış, bu ayaklanmanın temelindeki nedenleri oluşturmaktadır (Saray, 2004: 188-190) 1950'lerde Kruşçev tarafından başlatılan kısmi serbestlik politikasıyla Türki Cumhuriyetlerin bulunduğu bu coğrafyada baskı artırılmıştı. Sovyetlerin burada yaşayan toplulukları Ruslaştırmak ve Kazakları azınlık durumuna düşürmek amacıyla bölgeye yerleştirdiği Slavlar da 1986 Aralık Olaylarının tetikleyici nedenlerinden biri olmuştur (Golden, 2014: 422). Olayın gerçekleştiği yıllara bakıldığında Gorbacov'un iktidara gelişiyle uygulanmaya başlanan Perestroyka ve Glasnost politikalarıyla, Sovyetler Birliği'nin tamamında yeni bir ufka yelken açıldığı ve liberal uygulamalara geçildiği tüm dünyaya gösterilmeye çalışılırken, diğer yandan Türki Cumhuriyetlerde İslam ve milliyetçilik karşıtı bir tutum izlenmiş olduğunu görülmektedir. Fakat izlenen bu tutum Türki Cumhuriyetlerde, özelde de Kazakistan'da amacına ulaşamamıştır. Aksine aynı zamanda ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören, antiislamik ve antimilliyetçi politikalara maruz kalan yönetici kadrolarındaki insanlar arasında dahi söz konusu akımlar giderek güçlenmiştir (Abazov, 2008: 31).

1985 yılı itibariyle Sovyetlerin, bölgedeki Komünist Partilerin kadrolarında yoğun bir şekilde tasfiyelere gittiğini görülmektedir. Ekonomik gerekçeler öne sürülerek Asanbay Askarov'un Kazakistan Çimkent bölgesi birinci sekreterliği görevinden alınması ile başlayan süreç, Talay Kurgan ve Uralsk bölgelerinin de birinci sekreterlerinin görevlerinden alınması, ardından Kunayev'le beraber 500 civarı üst düzey parti görevlisinin tasfiyesiyle sonuçlanmıştır. Bununla birlikte Alma Ata Olaylarına yakın bir tarihte, halk ekonomik problemlerle boğuşurken Gorbacov Taşkent'te yaptığı konuşmada Ateist propagandaya ve toplumsal politik çalışmalara dikkat çekerek, bu konuların ihmali halinde sert tepkilerle karşılaşılacağını açıkça belirtmiştir (Andican, 1996: 314). 1986 Aralık ayına kadar tüm bu anlatılanlar, belki daha fazlası ayaklanmanın temel dinamiklerini oluşturan durumlardır. Bu doğrultuda Dinmuhammed Kunayev'in görevden alınması da bardağı taşıran son damla olarak nitelendirilebilir.

Olayın yerli ve yabancı haber kaynaklarında nasıl ele alındığına değinmek, dönemselsel olarak yansımaları anlamamız ve çalışmamıza netlik kazandırmak açısından doğru olacaktır. Jeltoksan olaylarının başlangıç günü olan 17 Aralık 1986'da TASS haber ajansının "Alma Ata'da bir grup kendini bilmez, paraziter nitelikte sarhoş üniversiteli öğrencinin, nasyonalist gösteri yaptığı" şeklindeki bildirilmesi "Glasnost" politikalarının bir gereği olarak görülmüştür. Fakat durumun bundan ibaret olmadığı Sovyet Novosti Press muhabiri Valeri Novikov'un değerlendirmeleri sonucu ortaya çıkmış, bir gün sonra da olay gerçek boyutlarıyla Batı basını aracılığıyla dünyaya yayılmıştır (Andican, 2009: 79). Bunların yanında, Komünist hükümetin resmi yayın ajansı SOTA, Moskova televizyonunda, meydana gelen olayla ilgili ilk haberi şu şekilde duyurmuştur: "Dün gece ve bugün Almaata sokaklarında Kazakistan Komünist Partisi merkezi hükümet temsilcisi seçimlerini kabul etmeyen milliyetçi gruplarca olaylar çıkarıldı." (Kazaklabası, 1988: 133). Aslında olaylar, Kazakistan'ın beş kentinde eş zamanlı olarak yaşanıyordu, fakat bu haber kaynakları sadece Alma Ata'dan söz etmişlerdir. O günün koşullarında bunu ispat etmek olanaksız olsa da ilerleyen günlerde Royters muhabiri Uamak yerel halkla yaptığı röportajlar sonucu "Karaganda'da da 300 gencin katılımıyla gerçekleşen gösteriyi" duyurmuş ve tutuklanan gençlerin sonrasının belli olmadığına değinmiştir (Kara, 2012: 422)

Sovyetler Birliği basını ve Avrupa basını ayaklanma sırasında gençlerin kamu mallarına, dükkânlara ve araçlara zarar verdiğini hatta Rus kökenli vatandaşları öldürdüğünü yazmıştır. Ayrıca, Sovyet ajansları göstericilerin "Kazakistan Kazaklarıdır" sloganları eşliğinde yürüyerek çevrelerindeki insanların da milliyetçi duygularını harekete geçirmeyi amaçladığı şeklinde haberler yapmıştır. Kazak gençler, bu olaylar sırasında artık her ulusun sahip olduğu milli gururlarının ezilmesine izin vermeyeceklerini, milli bilinçlerinin ne denli yükseldiğini gösterse de bu durum Sovyet basınına bu şekilde yansıtılmamıştır (Kozıbaev vd, 2002: 322) Sovyet basını başlangıçta olayları bir öğrenci grubunun taşkınlığı olarak duyursa da, bir gün sonra aslında Kazakistan Komünist Partisi'nin önde gelenlerinin yanında paraziter, bozguncu, milliyetçi bazı grupların kışkırtmasıyla oldukça tehlikeli boyutlara ulaşan bir başkaldırma olarak nitelendirmiştir. 1987 Ocak ayına gelindiğinde Sovyetlere ait bir yayın organı olan Literaturnaya Gazeta, bir makalesinde, öğrencilerin sokağa dökenlerin Kunayev'in görevden alınmasıyla kendi pozisyonlarının da tehlikede olduğunu düşünen partililer olduğunu iddia etmiştir. Sovyetlerin resmi haber ajansı TASS ise haberlerinde, Kunayev ve diğer partilileri, Gorbaçov'un yaptığı reformlara karşı çıktıkları, bölgenin üretimini düşürmeye yönelik hareket ettikleri, rüşvet ve adam kayırma gibi olayları yaygınlaştırdıkları yönünde suçlamalarda bulunmuştur. Bununla birlikte

TASS, aynı milletten öğrencilerin ayrı yurtlara karışık şekilde yerleştirilmesi yerine aynı yurtlara yerleştirilmesinin, milliyetçilik akımını güçlendirdiğini ve olayların çıkış nedeninin de bu duruma bağlı olduğunu iddia etmiştir. Olayların çıkışının ana sebeplerinden birinin de Kunayev yönetimindeki Alma Ata Üniversitesi rektörlerinin, gazetecilik, hukuk gibi bölümlere çoğunluğunu Kazak kökenli öğrenciler oluşturacak şekilde yerleştirmesi olduğunu belirtmiştir. Sovyetler, kökenleri Güney Kazakistan'a dayanan Kunayev'in geçmiş zamanlarda *Büyük Cüz'un*⁴ kurulduğu bu bölgelerden gelen insanları yüksek mevkilere getirerek Kazakistan'da kendi kabilesini egemen kılmaya çalıştığı iddiasındaydı. Bu iddiaya göre Kunayev'in yaptığı sadece milliyetçilik akımlarının yayılmasına müsaade etmek değildi, Kazak Türkleri içerisindeki kabile farklılıklarını da körüklüyordu (Andican, 1996: 312)

Batı basının değerlendirmesi ise, daha çok İslami yönü olan bir milliyetçiliğin Rus sömürgeciliğine karşı mücadelesi şeklinde olmuştur. Genel anlamda öncesinde de bu tip olaylar olmasına rağmen ilk kez gizli tutulması ile ilgileniliyordu, yani Batı basınının bir bölümünün ilgi odağında Gorbaçov'un "Glasnost politikası" vardı. Bir bölümü ise Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali (Han, 2016: 57-96) olaylarıyla bu olayı ilişkilendirerek, Afganistan'daki olay durulmadıkça Sovyetler Birliği ve Müslümanlar arasındaki problemlerin de son bulmayacağı görüşünü konu alıyordu (Andican, 1996: 314). Olayın detaylarıyla ilgili olarak, bazı Batılı haber ajanslarının haberlerine göre olaylara 30000 kişi katılmıştır. Ayrıca İngiliz gazetesi Guardian haberinde 1000 kişinin tutuklandığını yazmıştır ve Fransız haber ajansı AFP olaylar sırasında 30 polisin öldüğünü bildirmiştir (Kara, 2012: 423).

Basındaki yansımalarının yanında olayı analiz etmek amacıyla olayların oluşu ve nasıl son bulduğuna değinmek de gereklidir. Bu bağlamda, 16 Aralık 1986'da Siyaset Büro adına G.P.R. Razumovskiy'nin yaptığı açıklamayla Kolbin'in ataması duyurulmuştur ve birkaç saat sonra devlet radyosunda da açıklanan bu haberin ardından İşçileri ve Savunma Bakanlığı bu açıklamaya karşı çıkmıştır. Bu atama üniversite öğrencileri ve işçiler arasında büyük yankı bulmuş ve sayıları 200-300 civarında olan bir grup, kararını protesto etmek amacıyla 17 Aralık sabahı itibariyle merkezi hükümetin Kazakistan temsilciliği binasının önünde toplanmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği Kazakistan temsilciliğinin kararı doğrultusunda bölge asker ve polisler tarafından kuşatılmış, yaşanabilecek her türlü toplumsal olaya karşı özel eğitilmiş 5449. askeri birliği de

⁴ Uysun Ordası olarak da bilinen, bugünkü anlamda bakıldığında Kazakistan'ın güney ve güney batısını, Çin'in kuzeybatısını ve Özbekistan'ın bazı kısımlarını kapsayan bölgedir.

bölgeye sevk edilerek alandaki herkes kamera kaydına alınmıştır. Kolbin'in atanmasına karşı çıkan halk meydanlara Kunayev'in gelmesini istiyordu. "Her Cumhuriyeti kendi halkı yönetsin", "Yaşasın Lenin idealizmi", "Yaşasın Kazakistan" yazılı pankartlar eşliğinde sloganlar atılmıştır ve bu sözler Lenin prensiplerinden ibaret olsa da Sovyet Birliği hükümetini tahrik etmiştir (Han, 2016: 423). İlerleyen süreçte dışarıdan gelen katılımcılarla sayıları hızla artan grup ve polis, asker arasında ilk ciddi çarpışma yaşanmıştır. Öğleden sonra 17.00'a kadar S.M. Mukaşev, Z.K. Kamalidenov gibi siyasi büronun Kazakistan üyeleri kürsüye çıkıp toplananlara isteklerinin yerine getirilmesinin imkânsız olduğu ve evlerine dönmeleri gerektiği yönünde konuşmalar yapmış fakat her seferinde protestoyla karşılaşmışlardır. 18.00'da askeri birliklerin G.N. Kyazev'in emriyle halkı sindirme hareketi başlatması üzerine durum bir savaşa dönmüş ve eylemci grup da ellerine geçen materyallerle karşılık vermeye başlamıştır (Hasanoğlu, 2015: 315). Bunun üzerine Almaata İtfaiye Müdürlüğü'nden istenen araçlarla gençlerin üzerine su sıkılmaya başlanmış, yaralılar araçların arkasına bağlanarak sürüklenmiştir ve olayların ardından asker ve polis darbeleriyle hayatını kaybedenlerin üzerinden kimlik çıkmadığı ifade edilmiştir (Şahanov, 2006: 102). 18 Aralık'ta, 38 Komünist üyenin katılımıyla bir toplantı gerçekleşmiş ve yapılacaklar konuşulmuştur. Konuşmada, milliyetçi hareketlerin kınanmasına ve öğrencilere yönelik Nasihat heyetleri kurulmasına karar verilmiştir (Şahanov, 2006: 427). Olaylara 10000'e yakın insanın katıldığı, 70000 askerin ve polisin Sovyetlerin emriyle çevre şehirlerden toplanarak Alma Ata'da olayların bastırılmasında görev aldığı ve sonucunda yüzlerce ölünün, binlerce yaralının ve akıbeti belirsiz gençlerin olduğu ifade edilmektedir (Kara, 2012: 427).

Sonuç olarak, Alma Ata Olaylarında birkaç saatlik bir süre zarfında on binlerce insan bir araya gelerek büyük çapta gösterilerde bulunmuştur. Sovyetler Birliği'nde büyük bir yankı uyandıran bu durum, Sovyet yönetiminin bu topraklarda uyguladığı politikalara karşı Türklerin zorlayıcı bir tutuma geçtiğinin göstergesidir. Olayın temelinde siyasi, sosyoekonomik ve tarihi birçok nedenin olduğu ifade edilebilir. Alma Ata Olayları, 1920'lerde bölgede 5 ayrı Türki Cumhuriyete parçalanmış Türk toplumunun zamanla Sovyet yönetiminde siyasi kadrolara ve aydın sınıflara sahip hale geldiğini de göstermektedir. Bu olaylarla birlikte başlangıçta dış dünyaya karşı ihtişamlı bir şekilde varlığını sürdüren Sovyetler Birliği'nin çöküşünün başladığını, Türki Cumhuriyetlerdeki halkın ise artık yeni bir düzen arayışında olduğu ve bu düzen için seslerini canları pahasına çıkardıklarını gözler önüne sermektedir.

1.2. Şiddet ve Dönüşüm: Özbekistan’da Ahıska Türkleri

Özbekistan’da 1980 itibariyle Milliyetçilik kavramı Özbek aydınlar arasında yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği’nde Gorbaçov önderliğinde Glasnost ve Perestroyka politikaları uygulamaya konurken, diğer yandan sosyal ve kültürel hayatta giderek popülerlik kazanan milliyetçi duygular siyasette de yer bulmaya başlanmıştır. “*Birlik Halk Hareketi*” de bu dönemde Özbekistanlı aydın şair Muhammed Salih ve arkadaşları tarafından kurulmuş ve geniş bir kitleyi etkisi altına almayı başarmıştır (Andican, 1996: 373-374). Bu hareketin öncüleri, Özbekistan’da 1988’den 1990 yılına kadar sürdürdükleri politikalarla Komünist yönetimi ciddi anlamda zorlamışlardır. Resmi dil olarak Özbek dilinin kabulü ve Özbekistan egemenliğinin ilan edilmesi gibi konuların meclisten geçirilmesinde önemli rol oynamışlardır (Yapıcı, 2010: 63-64).

Özbekistan halkının milli ve dini duygularının gelişimi diğer Orta Asya halklarına göre daha önceye dayanmaktadır (Şadıhanov, 2006: 13-14). Sovyetler Birliği’nin yürüttüğü Ateist politika ve kurduğu komünist düzen, Sovyetler öncesinde de tarımla uğraşan ve yerleşik yaşam tarzına sahip Özbek halkının milliyetçi duygularına ve İslam dinine bağlılığına engel olamamıştır. Orta Asya halkının uzun yıllar boyunca maruz kaldığı milli duygularının engellenmesi, bazı halkların haksız yere suçlanıp farklı bölgelere sürgün edilmesi, ayrıca halkın gözünde saygınlık sahibi olan aydınların, yöneticilerin ve din adamlarının da milliyetçilik ve diğer sebeplerle haksız şekilde sürgün edilmesi, hapsedilmesi ve hatta öldürülmesi, dini yaşantılarının önündeki kısıtlamalar gibi etkenler milliyetçi ve dini aşırıcılığa sahip bir ortamın oluşmasına yol açmıştır (Şadıhanov, 2006: 16).

Sovyetler Birliği bünyesindeki Orta Asya Cumhuriyetlerini özelde de Özbekistan’ı etkileyen bir diğer etken İran’daki İslam Devrimi ve Afganistan’da yaşanan radikal dinci hareketler olmuştur. Bu dönemde Özbekistan’ın Fergana Vadisi’ndeki köylerde Sovyet rejiminin reformlarının da etkisiyle aşırı dinci hareketler artış göstermiş, bu durum milliyetçiliği tetiklemiş ve birçok eyleme yol açmıştır. Örneğin, 1989 yılının Ocak ayında Özbekistan’ın Margilan kentinin camilerinden birinde bir din görevlisi “Özbekistan sadece Özbekler için” sloganıyla Müslüman grubu provoke etmiş, (Baycaun, 2001: 81) bunun yanında farklı yerlerde de bu tarz dini eylemler yapılmış ve 80li yılların sonlarına gelindiğinde dini temelli olaylar milliyetçi bir nitelik kazanarak halkları çatışma raddesine getirmiştir.

1988-1991 yılları arasındaki dönem Özbekistan’da, Sovyetlere bağlı diğer cumhuriyetlerde de olduğu gibi etnik temelli anlaşmazlıkların en yoğun yaşandığı dönem olmuştur (Lane, 1992:16).

Bu dönemde Fergana Vadisi'nin yerlileri Özbek halkı ve zorunlu göçle bu bölgeye sürülen Ahıska Türkleri arasında kanlı bir olay yaşanmıştır. Sovyet döneminde yaşadıkları yerin adı olan "Meshet" adıyla da anılan Ahıska Türklerinin ana vatanı günümüzde Gürcistan'ın Türkiye ile sınırında yer alan Ahıska bölgesidir. 1944 yılında Stalin yönetiminin emriyle, Ahıska Türkleri Kızıl Ordu askerleri tarafından alınıp tren istasyonuna götürülmüş, çok ağır koşullar altında Orta Asya'ya sürgün edilmişlerdir (Zeyrek, 2001: 17). Ahıska Türkleri bir süre sonra Özbek halkıyla kaynaşıp birlikte yaşama adapte olmuştur. Bir yandan aşırı dinci ve Özbek milliyetçisi ideoloji güç kazanmaya başlamıştır. Bu durumun etkisiyle 1989 yılının Mayıs ayına gelindiğinde Özbek gençler ve Ahıska Türk gençler arasında ufak kavgalar çıkmaya başlamıştır (Özel, 2014:101). Haziran itibariyle bu kavgalar kanlı bir hal almış, yerini tüm Özbekistan'a yayılmış geniş çaplı etnik çatışmalara bırakmıştır. Olaylar sonucunda yüzlerce can kaybının olduğu ve binlerce insanın da yaralandığı bilinmektedir. Bunun yanında çok sayıda ev yakılmış, iş yerleri ve araçlar hasar görmüştür. Sonuç olarak, resmi olmayan kaynaklara göre binlerce Ahıska Türkü öldürülmüş, evleri yakılmış, Özbekistan topraklarından göç etmek durumunda kalmışlardır (Özdemir, 2015: 234).

Resmi haber kaynaklarının iddiasına göre, olaylar Birlik Halk Hareketinin etkisiyle çıkmış ve hatta partinin eski lideri Şadinov'un olayla bağlantısı olduğu öne sürülmüştür (Zeyrek, 2001: 21). Olayların çıkışı konusunda her iki taraf da birbirini suçlamıştır (Zeyrek, 2001: 80-91). Bazı haber kaynakları, Sovyetler Birliği Merkezi Yönetimi ve yerli yönetimin olayların bastırılmasına önem vermek yerine olayları kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları şeklinde yorumlamıştır (Koyçuyev, 2001: 77-79).

Fergana Vadisi'nde başlayarak tüm Özbekistan'a yayılan bu olaylara bölgesel anlamda bakıldığında sosyoekonomik durumun da etkisinin olduğunu görülmektedir. Sosyal anlamda çeşitli sorunların yaşandığı, işsizlik, yoksulluk, devlet kademelerinde yolsuzluğun artışı ve bürokrasinin işleyemez duruma gelmesi gibi durumlarla halk sınır noktasına gelmiştir. Büyük ölçekte bakıldığında, Fergana Olayları, Sovyetler Birliği'nde toparlanma çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığı ve güvenlik anlamındaki disiplinin zayıfladığı aynı zamanda Sovyetler Birliği'ne bağlı diğer Cumhuriyetlerde de Özbekistan'da olduğu gibi bağımsızlık mücadelesinin ve milliyetçilik duygusunun güçlendiği bir dönemde yaşanmıştır. Olayların sonucunda, Sovyetler Birliği Merkez Yönetimine ve Rus hâkimiyetine büyük bir tepki doğmuştur, bu durumda Gorbaçov'un politikalarının önemli bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir.

1.3. Oş Olayları Çerçevesinde Kırgızistan'da Etnik Çatışma

Çalışmanın başında da bahsedildiği üzere Sovyetler Birliği döneminde milletlerin kendi aralarındaki ilişkiler engellenerek , “Sovyet vatandaşı” oluşturulmaya çalışılmıştır. Fakat Sovyetlere bağlı diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Kırgızistan'da da durum çözünmenin başladığı yıllara gelindiğinde patlak vermeye başlamıştır. Bu çerçevede 1990 yılında Oş'da gerçekleşen olaylara yakından bakmak, olayların Kırgız halkı açısından gerçekleşme sürecini anlamlandırmamız açısından yerinde olacaktır.

1924 yılında Fergana Vadisi'nde yer alan Oş ve Celal-Abad şehirleri bu bölgelerde Kırgızların sanayi faaliyetlerini gerçekleştirmeleri gerekçesiyle Kırgızistan topraklarına dâhil edilmiştir (Duran, 2020). 1990 yılı Mayıs ayına gelindiğinde Kırgızistan hükümetinin bölgedeki arazi ve arsaları Kırgız göçmenlere dağıtma kararı almasıyla, söz konusu araziler özelleştirme yoluyla Kırgızlara verilmiştir. Bu durum kısa süre sonra bir çatışma ortamına neden olmuş, toprak temelli ortaya çıkan bu toplumsal olaylar daha sonra güvenlik güçleri tarafından önü alınmaz şiddetli eylemlere dönüşmüştür (Manaf, 2011: 310). 5-7 Haziran'da Oş ilinin Uzkenk ilçesinde ana çatıma yaşanmış, sonrasında ise çevre köylere yayılmıştır. Olaylar sırasında hem Kırgızlar hem de Özbekler tarafından kundakçılık ve yağmacılık yapıldığı görülmüştür. Sonucunda 300'den fazla insanın öldürüldüğü, çok sayıda insanın yaralandığı ve büyük bir maddi hasarın söz konusu olduğu resmi kaynaklar tarafından ifade edilen etnik kökenli bu kanlı çatışmalar, “1990 Oş Olayları” olarak anılmaktadır (Asankanov, 2020).

Oş'da yaşanan etnik gruplar arası kanlı olaylar, görünürde mülkiyet konusundaki tartışmalardan kaynaklansa da, arka planına bakıldığında birçok farklı neden saymak mümkündür. Olaylar ekonomik, sosyal, politik çok sayıda faktörün etkisiyle gerçekleşmiştir, bu bağlamda sosyoekonomik koşulların zorluğu ve işsizlik çatışmayı tetiklemiştir. İlaveten bölge sosyokültürel açıdan da SSCB'nin diğer bölgelerine kıyasla daha az gelişmiş olması sebebiyle, bölgedeki diğer çatışmalarla birkaç ortak özelliği olsa da farklı bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca olayın KGB'nin bölgeyi kontrol edebilmek amacıyla çıkardığı bir olay olduğu da söylenmektedir (Duran, 2020).

Temelde Sovyetler Birliği'nin baskıcı siyasetinin etkisiyle 1986 yılında Alma Ata'daki olaylarla başlayan süreç 1990 senesine kadar Orta Asya'da şiddet içerikli ayrılıkçı hareketlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Olaylar başlangıçta gençler arasında çıkan etnik gruplar arası çatışmalar olarak görünse de süreç içerisinde politik bir karakter kazanmış ve milliyetçi

duyguların güç kazanması olayların çıkışında büyük rol oynamıştır. Aynı zamanda olaylar iktidara erişim mücadelesiyle de bağlantılıdır. Orta Asya halkları özgürlük istencini bu olaylar sonucunda net bir biçimde gözler önüne sermiştir.

2. YENİ ULUS İNŞASI: DE-SOVYETİZASYON VE DE-RUSİFİKASYON

Sovyetler Birliği'nin dağılışının ardından Orta Asya coğrafyasında yeni bir ulus inşa süreci başlamıştır. Bu bağlamda dağılıştan sonra ulus devlet olma yolundaki Orta Asya devletlerinin kendi çıkarları doğrultusunda belirledikleri ve Çarlık döneminden başlayarak Sovyetlerin dağılışına kadar üzerlerinde bırakılan izleri silmeye yönelik hedefleri vardı. Homojen bir ulus, dilde arınma, “De-Sovyetizasyon”⁵ ve “De-Rusifikasyon”⁶ süreçleri, aralarındaki dini, etnik, siyasal, sosyal farklılıkları artırarak milli temellerini meşru bir zemine oturtmak, sınır sorunlarını ve kavramsal problemlerini kendileri için avantajlı duruma getirmek bu hedeflerin bir kısmıdır. Çalışmamızın ilk bölümünde de bahsedildiği üzere Sovyetler Birliği, Milliyetler Politikasıyla bu bölgede yapay milletler oluşturmuş ve “Sovyet Vatandaşlığını” da bir üst kimlik olarak yerleştirmiştir. Sovyetler Birliği zamanında millet ve vatandaş kimliği, tüm topraklar Sovyetler Birliği'ne bağlı olduğu için çatışmıyordu. Fakat Sovyet Birliği sonrası dönemde bu durum, sınırların ve kimliklerin iç içe geçtiği, devletlerin azınlık gerçeğini dikkate almaksızın homojen bir ulus devlet yaratma çabasına girdiği süreçte etnik, sosyal ve siyasal anlamda çatışmalara yol açtı. Yani, Milletler Politikasının etkileri bağımsızlık sürecinde dahi sürmeye devam ettiği söylenebilir.

Orta Asya Türki Cumhuriyetlerinde, ulus inşa sürecinde ortak hedeflerinden biri olan De-Sovyetizasyon politikalarını uygulamaya konmuştur. Bu noktada amaçları, sosyal, siyasal, kültürel ve diğer birçok alanı Sovyet izlerinden arındırarak yerine milli objeler yerleştirmektir. Bu bağlamda ülkedeki pek çok yerin, önemli kurumun, sokağın ve caddenin adını Sovyetler Birliği dönemini hatırlatan isimler yerine, yerli isimlerle ve değerlerle değiştirmişlerdir. Örneğin, Özbekistan'da Lenin olan bir sokak adı Raşidov olarak değiştirilmiştir, Taşkent'te Marx heykelinin yerine Timurlenk heykeli dikilmiştir (Roy, 2000: 227). Bir yanda bu türden değişiklikler gerçekleşirken diğer bir yandan da cumhuriyetler inşa sürecinde ulusal tarih bilincini

⁵ Sovyetleşme sürecinin tersi anlamına gelmektedir. Sovyetler Birliği'nin etkisinden kurtulmayı ifade eder.

⁶ Sovyet dönemindeki Rus üst kimliğin diğer alt kimliği baskıladığı Rus merkezli anlayışın öğelerinden arınmayı ifade etmektedir.

şekillendirirken Sovyetler Birliği'nin kalıplarını kullanıyordu. Sovyetler Birliği döneminde tarih yazımı ve Milletler Politikasında Hanlık dönemine, Cedit hareketine ve dinsel ortak paydalara yer verilmemiştir. Aynı şekilde ulus kimlik inşa sürecinde Türki Cumhuriyetler de bu olguları göz ardı etmiştir. Çünkü söz konusu gerçekler, yaratmaya çalıştıkları yeni modern ulusal kimlik ve meşruiyetlerini dayandırdıkları yapay tarihsel geçmişle uyumsuzdur. Örneğin, Cedit Hareketi'nin mutlak iktidara karşı barındırdığı muhalif tutum, yeni kurulan devletlerin otoriter anlayışına uygun değildir (Roy, 2000: 223). Yahut hanlıklar döneminin belirli bir hanedana ve kabileye bağlılığı durumu, cumhuriyetlerin amaçladığı milliyetçi meşruiyetle çelişmektedir. Yani Türki Cumhuriyetler her ne kadar De-Sovyetizasyonu hedefleseler de sağlamak istedikleri meşruiyetin temelleri belli oranda Sovyetler Birliği'nin şekillendirdiği tarihsel, edebi ve siyasi yapay gerçekliklerin etkisindeydi.

Sovyetler Birliği'nde bir ulusun en mühim iki bileşenini dil ve toprak üzerinden tanımlanmıştır. Bu nedenle Sovyet sonrası dönemde, ulus devleti kurarken ulusal kimliklerin yeniden inşa sürecinde dil politikaları oldukça önemli bir boyut taşımaktaydı. Yeni cumhuriyetlerin ilk aşamada hedeflediği dilin arınması, azınlık dillerine oranla yerel dillerin resmi dil statüsünde yaygınlık kazanması ve ortak bir alfabe çalışmasıyla, ilerleyen zaman diliminde bu hedeflerin bir bölümünde tam aksine bir süreç izlenmiştir. Dilde arınma ve milli dillerin resmi statü kazanması bütün ülkelerde göreceli olarak uygulanmaya devam etse de ülkelerin sahip olduğu Rus nüfusundan dolayı Rusça bazı ülkelerde resmi dil statüsüne ya da iletişim dili statüsüne gelmiştir. Örneğin, Rusça Kırgızistan'da resmi dil statüsüne, Özbekistan'da inter-etnik iletişim dili statüsüne gelmiştir. Kazakistan'da ise 1996 yılında resmi dil statüsüne gelmiş fakat 1997'de yapılan düzenleme ile Kazakçanın ayrıcalıklarını korumak amacıyla yasama, yürütme ve yargı alanındaki kayıtların dilinin Kazakça olduğu vurgulanmıştır. Aynı şekilde dilde arınma adına da, bazı kelimelerin yerel dildeki karşılığını kullanmak gibi düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda 1991 yılında 2.Türk Halkları Kongresinde halkların iletişimi önündeki engeli kaldırmak ve kültürel canlılığı artırmak amacıyla Türkçenin yaygınlaşması ve Latin alfabesine geçilmesi konusunda uzlaşma kararı çıkmış ve ardından dil bilimciler tarafından 34 harfli bir alfabe oluşturulmuştur (Ergin, 2002: 48-49). Fakat Sovyetizasyon sonucunda dilde oluşan lehçe, kelime, alfabe gibi farklılıkları olabildiğince artırarak milli tarihsel bir meşruiyet kazanmayı amaçlayan devletler tarafından oluşturulan alfabe kabul görmemiştir. Dil süreciyle de anlaşılacağı üzere, cumhuriyetler her ne kadar desovyetizasyonu hedefleseler de bazı yapay tarihselliklerini ve türetilen dillerini Sovyetizasyon süreci sayesinde kazanmışlardır.

Ulus inşa sürecinde, ulusal homojenleşmenin sağlanması noktasında, Sovyetler zamanında belirlenmiş idari sınırlar ve yürütülen iskân politikalarının etkisiyle milletlerin farklı yerlerden değişik oranlarda çoğunluğu oluşturmaları bir direnç yaratarak önemli bir engel oluşturmaktadır. Kazakistan'da 1989 yılında nüfusun %40,1'ini Kazaklar, %37,4'ünü Ruslar, %5,4'ünü de Ukrayna kökenliler oluşturmaktaydı (Bayır, 2007: 136-137). Kazakistan'ın bazı bölgelerindeki Rus nüfusun yoğunluğu nedeniyle Rusların ayrılma konusunu gündeme getirmesi Kazaklar için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Hatta 1994 yılında Başkentin Alma Ata'dan Astana'ya taşınmasında bu sebebin oldukça etkili olduğu söylenmektedir (Bayır, 2007: 136-137).

Sovyetler Birliği döneminde kaynakların paylaşımının merkez tarafından ülkelerin ihtiyaçları doğrultusunda belirlenerek yapılması nedeniyle büyük sorunlar ortaya çıkmıyordu. Fakat Sovyet sonrası dönemde kendi faydalarını maksimize etmek isteyen cumhuriyetler arasında kaynak paylaşımı büyük bir sorun haline gelmiştir. Bu sorun ikili ilişkilere zarar vermenin yanında bölgesel bütünleşmenin önünde de bir engel teşkil etmiştir. Ayrıca artan nüfuslar, yaşanan çevresel felaketler ve azalan doğal kaynaklar uzlaşmazlıkları daha da artırmıştır. Bölgede Tacikistan'dan doğarak Afganistan-Özbekistan sınırından, ardından Türkmenistan'dan geçip, oradan yeniden Özbekistan'dan Aral Gölüne dökülen Ceyhun Nehri ve Kırgızistan'dan doğarak Tacikistan, Özbekistan Ve Kazakistan üzerinden geçerek Aral Gölüne dökülen Seyhun Nehri vardır (Demirci, 2012: 48). Birden fazla ülkeden geçen bu nehirlerin sınır aşan su mu, yoksa uluslararası su mu olduğu hususunda bir tartışma söz konusudur. Bu iki kaynağının doğduğu Kırgızistan ve Tacikistan nehirlerin sınır aşan su olduğu ve bu nedenle tasarruf yetkisinin kendilerinde olduğunu iddia etmektedir. Söz konusu diğer devletler ise nehirlerin uluslararası su olduğunu ve kamu yararı düşünülerek tek taraflı eylemlerden kaçınılması gerektiğini vurgulamaktadır (Erol, 2004: 92). Bu noktada Özbeklerin Kırgızistan'da bulunan Özbek nüfus kartına karşılık, Kırgızistan'ın da tarım alanları nedeniyle suya bağımlı olan Özbekistan'a karşı nehir üzerinden su kartı bulunmaktadır. Özbekistan-Kırgızistan örneğinde de görüldüğü gibi bu durum doğrudan olmasa da dolaylı olarak Türki Cumhuriyetlerin ulus inşa süreci politikalarını etkilemektedir.

Orta Asya'da Fergana Vadisi'nin bulunduğu topraklar verimli tarım alanları ve zengin doğal kaynaklara sahip olması sebebiyle, alan olarak küçük olsa da nüfus olarak yoğun bir bölgedir. Fergana bölgesinde Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın toprakları vardır ve bu bölgede milletler farklı noktalarda çoğunluğu oluşturmaktadır. Örneğin; Celalabat ve Oş Kırgızistan'ın, Namazgah, Fergana ve Andican Özbekistan'ın ve Sogd Tacikistan'ındır (Demirci, 2012: 34).

Çalışmanın önceki bölümlerinde anlatıldığı üzere, bölgede Ahıska Türkleri ve Özbekler arasında 1990'lar itibariyle etnik temelli kanlı olaylar yaşanmıştır. Ayrıca Fergana bölgesinin ABD'nin Afganistan'da Sovyetleri zor duruma düşürmek için kullandığı radikal örgütlerin geçiş güzergâhında olması bir diğer soruna yol açmıştır. Bu bağlamda Fergana aynı anda iş birliği ve çatışmanın merkezi olabilecek bir öneme sahiptir, çünkü bölgede sağlanacak uzlaşma tüm Orta Asya'daki iş birliğinin önünü açacaktır fakat devam eden problemlerin çözülmemesi durumunda Orta Asya devletlerinin entegrasyonu ve iş birliği sağlanamayacaktır.

Ulus inşa sürecinde, söz konusu devletlerin birbirleri arasındaki entegrasyon politikalarının önündeki en önemli engellerden biri de etnik sorunlar ve bu sorunlar temelinde oluşan sınır anlaşmazlıklarıdır. Sovyetlerin kendi çıkarları doğrultusunda, maddi ve manevi gerçekleri dikkate almaksızın uygulamaya koydukları düzenlemeler, bölgede yaşanan birçok sorunun ve çatışmanın temel nedeni oluşturmuştur. Bağımsızlık sonrası dönemde cumhuriyetlerin, çoğunluğun kimliğini ve kültürünü dayatarak azınlığı dışlamaya yönelik uyguladığı politikalar bölgedeki yerel halk arasındaki çatışmayı artırmış, bu sorunların daha da alevlenmesine neden olmuştur. 1993 anayasasına göre Kazakistan'da, vatandaşlık ve milliyet arasında bir ayrım belirtilerek, Kazakistan'da yaşayanlar milliyetlerine bakılmaksızın "Kazakistanlı" kabul edilmiştir (Roy, 2000: 235). Diğer devletler ise etnik aidiyet ve vatandaşlık arasında bir ayrım belirtmemişlerdir, çoğunluğun kimliği dayatılmıştır. Örneğin, Özbekistan vatandaşlarından herhangi biri milliyeti her ne olursa olsun "Özbek" kabul edilmektedir (Menaf, 2011: 237). Görünürde ekonomik amaçta Kırgız-Özbek etnik çatışmasına dayanan 1990 Oş Olayları Kırgızistan'da sınır anlaşmazlıkları çerçevesinde yaşanan bir sorundur (Erol, 2004: 83). Sovyetlerin Milletler Politikası çerçevesinde uyguladığı İskân politikaları nedeniyle ulusların iç içe yaşadığı bir konjonktürde ulus devlet yaratma süreci çatışma ve hoşnutsuzlukların yaşandığı, iş birliğinden yoksun bir ortamda gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Özbekistan'ın Kazakistan'ın Çimkent bölgesinin Güney kısmının kendi topraklarına katılmasını istemesi, Kazakistan'ın Kırgızistan'daki Issık-Göl bölgesinin kuzey bölümlerini istemesi, Özbekistan'ın Kırgızistan'dan Oş bölgesinin bir bölümünün kendi topraklarına katılmasını talep etmesi çalışmamızın konusu olan üç Türki cumhuriyet arasındaki sınır ve toprak anlaşmazlıklarına örnektir (Erol, 2004: 85). Bahsedilen bu talepler, devletlerin toprak bütünlüğü üzerinde bir tehdit oluşturarak, hedeflenen işbirliğini olanaksız kılmaktadır.

Son olarak, siyasi açıdan bağlı bulunduğu bölgeye coğrafi açıdan bağlı bulunmayan birim anlamına gelen "Eksklav topraklar" sınır anlaşmazlıklarının bir diğer boyutunu oluşturmaktadır

(Erol, 2004: 87). Özbekistan'ın Kırgızistan'da Soh, Şahimerdan, Taş-Döbö, Çon Kara, Tayan olmak üzere beş eksklavı; Kırgızistan'ın Özbekistan'da Barak eksklavı vardır (Çalışkan, 2020). Bu bölgeler zengin doğal kaynaklar ve büyük bir nüfusu barındırmadığı için diğer sınır toprak tartışmaları gibi şiddetli çatışmalara neden olmasa da yine de ülkelerin birbirine karşı kullandığı politik kartlardır. Devletlerin genel anlamda bu toprak taleplerinin nedeni, tarihsel süreç, bölge insanının etnik kökeni, doğal kaynaklar açısından avantajlı bir durum elde etme isteği ya da bölgede yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal konularda ikili ilişkilerde bu tür kartları birbirlerine karşı kullanarak bir imtiyaz elde etme amacıdır. Devletler sınırlarının dokunulmazlığını koruma altına almak amacıyla 20 Mart 1992'de Bağımsız Devletler Üye Devletlerinin Sınırlarının ve Deniz Bölgelerinin Korunması Hakkında Antlaşma imzalamışlardır (Çalışkan, 2020). Ayrıca, beş cumhuriyetin devlet başkanları 1995 yılında Daşoğuz'da ortak bir beyanname ile toprak bütünlüklerini teyit etmişler ve daha sonra ikili görüşmelerde Özbekistan-Türkmenistan, Türkmenistan-Kazakistan arasındaki sınırlar teyit edilmiştir (Erol, 2004: 89). Bu noktada da Sovyetlerin gerçekleri dikkate almaksızın yapay bir tarihle oluşturdukları düzenin bütün bu sınır anlaşmazlıkları ve çatışmalarının temel nedenini oluşturduğu, böylece bölgesel barış ve istikrarı tehdit ettiği görülmektedir.

Genel anlamda bakıldığında, bağımsızlık sonrası cumhuriyetlerin yeni ulus inşa sürecinde karşılaştığı problemlerin temelini Sovyetler Birliği'nin yıllarca uyguladığı politikalara dayandığı sonucuna varılabilir. Yine bu bağlamda söz konusu cumhuriyetler hedeflerini ve stratejilerini tek bir ulus devlet inşası üzerine kurduğu için Sovyetler Birliği'nin zamanında onlar üzerinde uyguladığı gibi asıl tarihlerini görmezden gelip, sonradan oluşturulmuş yapay tarihle bir gerçeklik kurarak ve dil, milliyet gibi konularda da ortak bir paydada buluşmayı reddederek süreci yönettikleri söylenebilir. Bu durum, Orta Asya'da uluslar yeniden imal edilirken aralarındaki gerginliği alevlendirmiş, sonuç olarak devletlerarasında entegrasyonun sağlandığı ve iş birlikleri yürütebilen huzurlu bir ortamın oluşmasına engel olmuştur.

SONUÇ

İkinci dünya savaşının ardından ideolojik kaygılar temelinde meydana getirilen iki kutuplu dünya düzeni, kendi içinde birçok döneme ve adlandırılmaya tabii olmuştur. Kimileri için 1962 Küba Füze Krizi bir dönüm noktası olarak görülürken, kimileri bağımlı bir değişken olarak lideri, analizinin merkezine alarak esas dönüşümün 1979 yılında Reagan'ın iktidara gelmesi ve Yıldız Savaşları projesi ile birlikte ikinci dalga Soğuk Savaş döneminin başlamasını bir dönüm noktası

olarak alır. Her ne sebeple olursa olsun neticede bu ideolojik savaş bir depremle sonuçlanmış ve yeni dünya düzeni Batı bloğu, özelde de Amerika değerleri etrafında şekillenmiştir.

Çalışmada temel dinamiklerinden birini oluşturan ve Sovyetler Birliği'nin arka bahçesine olarak adlandırılan Türki Cumhuriyetlerin ekonomik olarak karşılaştıkları zorluklar ve yeni sisteme entegre olmak için uyguladıkları politikalar çalışmamızda bütüncül bir bakış açısıyla analiz edilmiştir. Şok terapi ve Tedrici (Aşamalı) geçiş stratejileri çerçevesinde ele alınan çalışmada, Şok terapi yönteminin ilk etapta nispeten daha az başarılı görünse de sonrasında -Kazakistan örneğinde olduğu gibi- daha başarılı bir tablo ortaya koyduğu görülmektedir. Yine de doğal kaynaklara olan bağımlılığının oldukça üst seviyelere çıkması, bu ülkelerin Ortadoğu'daki ülkelere benzer şekilde bir rantiyeye ekonomiye dönüşmelerine yol açmıştır. Bu kapsamda, doğal kaynaklardan yoksun olan Kırgızistan'ın uyguladığı İsveç modelinin başarısız olması, aslında her iki yöntemde sorgulanması gerektiği savını gündeme getirmektedir. Netice de çalışmamızın ana sorunsalı olan Bağımsız kaldılar mı yoksa bırakıldılar mı tartışması De-Sovyetizasyon ve De-Rusifikasyon adı altında yeni Cumhuriyetlerin inşa süreçleri çalışmamızda son olarak irdelenen bir konu olmuştur. Bu dönemde gerçekleşen dil ve kültür politikalarına odaklanılması, ilk bölümde yer verilen yerleşik ve göçebe bölge özelindeki farklılığın bir yansıması olması sebebiyle ne kadar önemli olduğunu bize göstermiştir. Göçebe bir kültüre sahip olan Kazakistan ve Kırgızistan gibi ülkeler günümüzde hala daha kendi dillerine bile tam olarak dönemezken, yerleşik bir kültüre sahip olan Özbekistan bunu daha keskin bir şekilde en başından uygulamaya koyabilmiştir.

Sonuçta, Sovyetler Birliği'nin uyguladığı Milletler Politikasının dağılış sürecinde gerçekleşen ayrılıkçı hareketlere ve bağımsızlıktan sonraki süreçte ulus inşa sürecine etkileri analiz edilmiştir. Durağanlaşma ve ardından dağılışın geldiği sürecin Orta Asya'da yaşanan gelişmeler ve durağanlaşmaya verilen reaksiyonlar incelenmiştir. Bu bağlamda "bağımsız bırakıldılar" söylemini destekler nitelikte sonuçlara ulaşılmıştır. Tarihsel bir anlatıdan yola çıkan bu çalışma sistemde en güçlü olan gücün sistemden daha güçlü olamayacağı varsayımından hareketle meydana gelen dağılıma sürecini ve bu sürecin sosyal ekonomik ve siyasal yönden Orta Asya Cumhuriyetlerine yönelik yansımalarını irdelemiştir. Literatürde dağınık bir şekilde bulunan birçok parçanın bir araya getirilmeye çalışılması, çalışmamıza özgünlük kazandıran bir unsur olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abazov, R. (2008). *The Palgrave Concise Historical Atlas of Central Asia..* New York: Palgrave Macmillan.
- Andican, A. (1996). *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*. İstanbul: Emre Yayıncılık.
- Andican, A. (2009) *Osmanlıdan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*. İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- Asankanov, A “Ethnic Conflict in The Osh region in Summer 1990: Reasons and Lessons”.
<http://archive.unu.edu/unupress/unupbooks/uu12ee/uu12ee0d.htm> [09.04.2020].
- Baycaun, S. (2001). Orta Asya ve Özbekistan’da İslam ve Kökten Dincilik. *Avrasya Dosyası Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Özbekistan Özel*. 7(3) 81-101.
- Büyükkakıncı, E. (2004) Sovyet Sonrası Orta Asya’da Türkiye’nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan İle İlişkiler, Türk Dış Politikasının Analizi. *Türk Dış Politikasının Analizi*. ed. Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: DER Yayınları. 781-804.
- Çalışkan, B. Fergana Vadisi'nde Sınır Problemleri ve Eksklavlar.
<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/fergana-vadisinde-sinir-problemleri-ve-eksklavlar/1432575>
[10.04.2020].
- Demirci, L. (2011) “Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana”.
Savunma Bilimleri Dergisi. 11(2). 33-69.
- Duran, F. Özbek-Kırgız Çatışması, Küçük Vadide Büyük Oyun. <http://www.tuicakademi.org/ozbek-kirgiz-catismasi/> [09.04.2020].
- Ergin, H. (2002). *Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Sosyokültürel İlişkilerin Bugünü ve Geleceği*. İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi.
- Erler B. Ö. (2007) Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Devletlerinde Milliyetçilik. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*. 11(1). 133-140.
- Erol, M. S. (2004). Orta Asya’da Güvenlik Sorunları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 1. 85-112.
- Golden, P. B. (2014). *Dünya Tarihinde Orta Asya*. çev. Yahya Kemal Taştan. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Han, A. K. (2016). Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan’da Süpergüç Müdahalelerinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme. *Ortadoğu Etütleri Dergisi*. 2(1) 57-96.

- Hasanoğlu, İ. (2015) Homo Sovieticus: SSCB’de Sovyet Halkı İnşası Çabaları. *Journal of Turkish Studies*. 10(1). 311-340.
- Kara, F. (2012) Almaatada 1986 Aralık Olayları: Jeltoksan. *Journal of Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 7(4), 417-426.
- Kazaklabası, G. C. (1988). *Kazakistan Olayları 17-18 Aralık 1986*. İstanbul: Büyük Türkeli Yayınları.
- Koyçuyev, T. (2001) *Sovyet Sonrası Yeniden Yapılanma, İdeolojiler, Teoriler, Gerçekler*. çev. S. Çevikoğlu. Bişkek: KTMU Manas Üniversitesi Yayınları.
- Kozıbaev, M., Sattar K., Majıtov. F. (2002) Kazakistan Cumhuriyeti. *Türkler Ansiklopedisi*, 19(1). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 322.
- Lane, D. (1992). *Soviet Society Under Perestroika*. 2. Bs. London: Routledge.
- Özdemir, S. (2005). Sosyal Gelişim Düzeyleri Farklı Refah Devletlerinin Sınırlandırılması Üzerine Bir İnceleme. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. 49(1), 231-266.
- Özel, M. S. (2014). Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 4(2). 99-122.
- Roy, O. (2000) *The New Central Asia: The Creation of Nations*. New York: I.B. Tauris.
- Saray, M. (2004). *Kazakların Uyanışı*. Ankara: TİKA Yayınları.
- Şadıhanov, E. (2006). Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*. 33(1). 1-22.
- Şahanov, M. (2006). *Jeltoksan Epopeyası*. Almata: Almaatı Yayınları, 2006.
- Tombak, F. (2011) 20. Yüzyıl Sovyet Rusyası’nda Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme. *History Studies International Journal of History*. 3(2). 299-370.
- Turan, M. (2011). “SSCB’de Toprak Mülkiyeti”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 66(3). 307-312.
- Yapıcı, M. İ. (2010). *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler*. Karınca Yayınları: Ankara.
- Yiğit, A. (2001). “Kazakistan’ın Değişen Etnik Yapısı”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 10(2). 1-15.
- Zeyrek, Y. (2001). *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*. Ankara: Pozitif Mbaycaatbaacılık.